

ALFÖLDY JENŐ

Megéledő hagyományokKiss Irén: *A Boldogasszony kertje*

Kiss Irén 2013-ban megjelent verseit olvasva (*A Boldogasszony kertje*) egy széles látókörű művelődéstörténetet látok a mágikus, a mítoszokat idéző és mítoszokat teremtő, egyúttal keresztény moralista költészet közös hátterében. Korábbi verseiben is látható, hogy a női-asszonyi elementum, illetve az egymástól kölcsönösen függő emberi pár életében miként értelmezi a teremtés, megtartás és továbbadás lehetőségét, s miként ered nyomába a jobbára folklór-hagyományokban és a középkori gestákban fennmaradt magyar mitológiának. Örömmel olvastam késve hozzám jutott kiemelkedő művét, az *Emese reggelét*, amelyben a nemzeti önismeret asszonyi feléről ad képet. E költészet a tárgyiasságával csatlakozik a modernséghez. Tárnya a hazai és az örök nőihez vonja érdeklődését. Mégsem személytelen: egy eszmélő, látomásait kivetítő s ezekhez a tudományok eredményeit is felhasználó, iróniát sem nélkülöző egyéniséget ismerhetünk meg benne. Úgy vélem, eddigi fogadtatása jócskán elmarad teljesítményétől.

Újabb kötetét indító párbeszédese költeményében (*Hivvi éneke Ihihez, Ihi éneke Hivvihez*) szerepük van a kétnemű emberiség ősi mítoszainak, ugyanúgy a bibliai eredetű, de pogány elemeket is magával sodró Ádám–Éva párnak – egymásra találásuknak és jövőképüknek. Jól hasznosítható motívumokat kínálhatott Kiss Irénnek a Tornai József-féle *Boldog látomások*, ez a több kontinensen meglevő törzsi kultúrák verseiből, szertartásszövegeiből, imádságaiból és varázsénekeiből összeállított műfordítás-gyűjtemény is. Ihi és Hivvi, illetve a nekik megfeleltethető Ádám és Éva „felelgetősében” a női és a férfi-szerep megkülönböztetését és még inkább elszakíthatatlanságát érzékelem. Az asszony ezúttal nem érintett az Ószövetségben leírt ősbűn kísértésében: nem az ő kíváncsisága és a sátni csábítás okozza az emberpár bukását. A nő is, a férfi is az egyetemesen jelen levő Gonosz mindenkori ármánykodásának áldozata. Az

ártalom szelleme jelen van az egész mindenségben – felbukkanásához nincs szükség az isteni átokkal sújtott almafákra. A költő így foglalja össze a világ kétneműségét nagy ívű versdialógusában: „– Napjaink száma számlálhatatlan, / minden név mögött mi rejtezzünk, / de igazi nevünket csak ketten tudjuk, / akik mindig is kettesben voltunk – vagyunk, leszünk.” Az összetartozás erő- és szakítópróbáiban s az egymásra utaltatásban nemcsak a biológia törvénye, hanem a kozmoszt is átható (bár a Gonosztól fenyegetett) *szereket* győz, s ha mégsem, akkor is ébren tartja a reményt. A kétneműséget a kínaiak Yin és Yang ábrája szépen szemlélteti az ellentétek egybeolvadásával. Az istenek, illetve az emberek nem válnak külön ebben az ősegyiségben. (Vajon Isten teremtette az embert, vagy fordítva? Nemes Nagy Ágnes így kezdi egyik versét: „Amikor én Istent teremtettem...”) Istent és istennőt éppúgy föltételezhetünk Ihi és Hivvi párosában, mint az első emberi párt: a mítoszokhoz hozzátartoznak a túlzások, csodák – a képzelet termékei.

A második verskompozíció, a *Boldogasszony kertje* című vers is ősi léthelyzetből indul ki. Fölismerjük motívumaiban a magyar Boldogasszony-kultuszt, a Lönnrot által összeállított *Kalevala* teremtéstörténetét a vízbe ejtett kacsatojással, s egyes törzsi kultúrák elemeit. Felötlenek az Erdélyi Zsuzsanna által összegyűjtött népi imádságok mitikus és szakrális kisugárzású képei – például ez: „Ég szülte Földet, / Föld szülte fáját, / Fa szülte virágját, / virág szülte Szent Annát, / Szent Anna szülte szűz Máriát, / Szűz Mária szülte megváltónkat, / a mi Jézus urunkat”.

A sokféle eredet Kiss Irén képzelőerejének s komponáló képességének köszönhetően válik egységessé. Ha ez eklektikusság, akkor alapelve antropológiai természetű: csak az előző századforduló idején, a szecesszióban (abban sem mindig) minősült esztétikai önkényességnek a különféle kultúrák összhangjának keresése. Ezt a képzőművészet s a zene is számos példával igazolja. Kiss Irénél azonban uralkodó a magyar motivika. Számos költői képe ötvösművészeti jellegű, arannyal, ezüsttel, színes drágakövekkel díszített tárgyként jelenik meg képzeletben, s még a Szent Korona is feltűnik ábráinak kozmikus és szakrális utalásaival. A költeményben naprendszerünknek a Szíriusznál nagyobb bolygói – és természetesen a Nap – a Fény birodalmát képezik. A Szíriusz és a nála kisebbek pedig a sötétség erőinek befolyása alatt vannak; a napszakok váltakozása szerint

A Magyar Napló szerkesztősége ezzel az írással köszönti Kiss Irént, aki a közelmúltban ünnepelte 70. születésnapját.

az étellel megáldott Föld átmenet közöttük. A megjelenítés szemléletes, „mintha már láttuk volna”.

Nem a modern csillagászat világa ez, hanem a legősibb megfigyelések látszatvilága, amelyben a Hold jelentősen fölértékelődik: fontosabb, mint a Földről kisebbnek látszó óriásbolygók. A világ keletkezését megelőzi valami más, valami világon kívüli. A logikához semmi köze annak, hogy, mint a *Kalevalában* is, a teremtést megelőzően már létezik a tenger, amelyben egy kacsa tojásából keletkezik a földi „világ”, amelynek néhány fontos eleme (víz, levegő, élet, ősasszony) egy mai gyerek logikájával beláthatón is csak a Föld teremtése után létezhet. A mítoszokban kár idő- vagy térbeli logikát keresni. A méretek teljesen viszonylagossá válnak, ahogy egy zseniálisan terlerajzolt papírlapon is hatalmas távlatok „elférnek”. A látszatok, képzelmek és hiedelmek a jól ismert görög mítológiában is jelen vannak – gondoljunk az istenek és istennők születésének abszurd mozzanataira. Ezek a korai, sok ezer éven át csiszolódott, elvont, részben animista hagyományok rendkívül becsesek. Szerepe van bennük a képzelőerőn kívül a láthatatlan, de nem „nyomtalan” felsőbb erők iránti bizalomnak és alázatnak, s a velük harcban álló, titokzatos alvilági erőknek, szörnyeknek, s az általuk keltett félelemnek. Ezek Kiss Irén mitikus költeményében a holtak sötét birodalmából fölkísértő, kígyó- és sárkányszerű alvilági lényekként tárgyasulnak, tele a pusztítás, rontás, megfélemlítés démonikus tulajdonságaival.

A két emberszerű isten (vagy istenszerű ember), Ihi és párja, Hivvi párbeszédében olvashatjuk: Ők teremtették meg a „Gyémántbolygót”, a Földet, „kibontva a lét ágát-bogát, / sarjasztva életet, / elnyomva a halált. / Magot s magzatot / csiráztattunk, [...] míg nem fekete skorpióhad / támadt édeni ligetünkre: / őss ellenség özönlte el pompás országunkat, / szállta meg / boldog teremtményeinket, / akik mi magunk voltunk.” Az ember magának teremtett világot. A teremtő és a teremtmény egy, s ez monista világképre vall, akkor is, ha a Nap, a Hold és a bolygók már megvoltak: Ihié (napistené) a nappal, Hivvié, a Gyémántasszonyé (holdistené) az éjszaka. A nőisten így szól a férfiistenhez a nem mindig könnyen követhető párbeszédben: „Te pedig tartsd az ég búróját, / férjünket a távoli Napban, / bolygónk almáit a világfán, s főleg a [...] Földet! / Talpam a Föld, talpam a Hold / fejem a Nap fényébe / mártom, / a Nap megváltókat küld / körömbé”. A keresztény *genesis* egy lehetséges ösz-

szefoglalása ez, egyúttal az elvonatkoztató, tömörítő népköltészeti észjárás egyik sajátja. Archaikus nyelvi elemeket, regionális kifejezéseket Kiss Irén alig használ. De benne van az idézett részben az ősmagyar „világfa” motívum, a Vörösmarty-, illetve a reneszánsz Gergei Albert-féle széphistória aranyalmáival, még régibb olasz eredetükkel.

Az évezredekkel alig törődő mű máris a Jézus-legenda passiójához érkezik. A férfiisten, Ihi mondja, immár bibliai reminiscenciákkal: „Szíriusz bírái / legott megkötöztek: / fára akasztottak, / hogy azon senyvedjek. / Homlokomat szúrja / fémtüske-korona, / oldalamat szúrja / lándzsa hegye nyoma”. Feltámadása után így lesz az isten fia Megváltó: „A Feltámadottnak / lába a Hold-sarlón, / feje meg a Napban, [...] Gyémántasszony alatt / ékeit megleli, / [...] boldog az a nép, mely / ilyennel koronáz”. És egy merész fordulattal kiderül: Szent István évszázadok során véglegessé vált koronájáról van már szó. Rajta a „két pántból / meghajlított búra, / rajta Öregisten: / a világ bírója”. Az asszonyisten is eggyé válik a megdicsőült Szűzanyával: „a két nő is / csak egy Boldogasszony, / ki a Földön jár, hogy / életet fakasszon”. Megjelenik a mindennapi ember is, akinek érdekében az egész Kiss Irén-i *genesis* lejátszódott: „Felfogja az ember, / vissza is sugároz: / megtartó szeretet / száll az Istenpárhoz”.

Oratóriumnak is tekinthető ez a párbeszédés teremtéstörténet. Az Ádámra-Évára is utaló őselődök s az újszövetségi Jézus-legenda középkori felfogásában szólal meg, olyasféleképpen, mint ahogy udvari krónikásaink írták meg a magyarok történetét a bibliai kezdetektől az Árpád-házi uralkodókig. Európa-szerte megvannak a megfelelőik. Szerb Antal írja magyar irodalomtörténetében: „Minden Gesta [sic] világirodalom, mert kezdetben minden nemzet egy volt, az őstörténet [...] közös: a bibliai történet”. Nem elnagyoltság, hanem nagyvonalú sűrítés ez amellet, hogy az uralkodóházak érdekének szolgálata. A *Boldogasszony kertje* poémájában a *holdsarlón* álló „Feltámadott” finom szabadosság: ily módon, csillagokkal a feje körül, glóriásan a szent asszonyt ábrázolják a keresztény, népi és nem népi képzőművészet ábrázolataiban. A változtatás „önkénye” jogos: a modernitás túlzásait, lényegre törését s a fontos részletek kiemelését már megszoktuk. E költemény ritmikus tagolásával is kiemelkedő: a hangsúlyos vers ünnepélyes második fele szigorúbb zenei szabályokat követ, mint az öskáoszt felidéző első rész.

Himnusz-kapuk (1996)

Jellemző az egész kötet tematikájára és költői stílusára a mítoszkeresés, az ősök kultusza. A *Tisza harcában* a szerző úgy ragadja meg az őshagyományt, hogy a karakteresen nemzeti egyúttal általános emberi is legyen. Az animista hagyományt föl-elevenítő versben a fehér ló és a fekete ló harcának mindkét eleme külön-külön is ősi-magyar. A fehér ló egyrészt a vezérség jelképe, másrészt a nagy törzsi események előtti szertartások áldozati tárgya. A fekete ló szimbolikája valószínűleg későbbi eredetű: a törzsi törvényekből önmagát kivonó, megbélyegzett egyénre mondjuk. Ám a fehér ló színe ellentétes a sötét lóéval: ellentéte a jónak, a tisztának. A Csaba-legendából származó „Hadak útja” égi porondján küzdenek meg egymással. A „Szabadítónak” is nevezett fehér ló verejtékéből születik a Tisza; a letaszított fekete ló visszahúzódik alvilági barlangjába. Szép a vers további jelképisége is. A Szabadító megjelenik „az Utolsó Órában, / Az Orion ablakában: / kíváncsi lófej”. A néphagyomány szerint, ha egy ló betekint az ablakon, valaki hamarosan meghal. Vajon kiknek

az utolsó órájára figyelmeztet? Lehet pár ötletünk a magyarságra, Európára nézve.

A kötet további, rövid verseiből csak ízelítőt adhatok. *Az Istenszülő könnye* a híres csíksomlyói Mária-kép legendájával az örök szenvedés iránti kételyt és cinizmust ítéli el groteszk formában. *Az észrevétlen vendég* az „Ítélet gazdáját” varázsolja korunkba – az igazságtevő Jézus iránti reményt testesíti meg. A *Tértánc* egy zsarnoki kor elültét ünnepli. A fiatalok mintha fölismernék végre: „az áldozat mindig / maga táplálja gyilkosát”. Elszomorítóbb *A tej és a vér farsangjának* groteszk költői láttelele: „Ebben a tejjel és vérrel folyó Kánaánban / örökös tej- és vérinség van” – az emberiség kárhozatos kéthajlamúságát láttatja. Szorongásvers az elidegenedésről a *Pironkodik az alkonyat*: „Kerüli az ember az embert”, és „Most megtörténhet minden borzadály”. Az *Apokrif ima* az emberi mohóságot szeretné csillapítani. Léleküdtető szerelmes vers a *Kettőnk pályája* – minthogy nem divatos, annál inkább. *A Lepel-kép megfejtése* nekem túlságosan zsúfolt ahhoz, hogy valaminek a megfejtését lássam benne. Több mítoszból összeróva talán épp ez a lényege (ha nem is biztosan a költő szándékából): a szent titok értelme az, hogy nem fejthető meg. A *Budapesti lepel*

az értékválság versének érzem: egyre inkább kiüresednek a magasztos hagyományok. A *Proféták párbeszéde* két részből áll: az első látomás a felsőbb hatalmak kétes kegyességéről, szinte leleplezi kicsinyességüket, amikor az emberek boldogságra vágnak, s a derűsebb második rész is az isteni kegy pillanatnyi szeszélyéről szól: „az Úr tömjén-áldozatot kér”. Ez utóbbi versből derül ki, hogy az alapjában vallásos érzületre hajló költő kételkedik a vallási szertartásokon megjelenített Úrban. Ezt enyhíti az *Én úgy megvédenélek*, de csak feltételes módban.

A versek gyakran felelgetnek egymásnak, kiegészítik, módosítják egymást, s ez a kötetkompozíciót dicséri. A *Csángó ima* és a *Csíksomlyó* összetartozásáról nincs kétségem. Kiss Irén az isten háta mögötti magyarok világában is meglelte önmagában a tiszteletré méltót, aki nem „lefelé” tekint a naiv népi kultúrára, s nem pusztán analizálja azt, hanem föltekint rá, ahogy az egy felelős gondolkodású értelmiségéhez illik.